

**АРХІТЕКТУРА СУСПІЛЬНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ СПОРУД
НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ**

Іван Татаринов

кандидат історичних наук, доцент

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

tatarinoffivanevgen@gmail.com

Німецькі колоністи зробили величезний внесок в розвиток півдня України. Колись їх господарства були важливою складовою економічного комплексу даних територій, а поселення були зразковими населеними пунктами. Німці дуже вплинули на архітектурний вигляд південних територій. Однак, після видворення колоністів в 1940 р, свідками їх перебування на цих землях залишилися лише характерні будівлі і споруди. Влітку 2018 р автор статті брав участь в дослідницькому проєкті «Матеріальна культура німецького населення півдня Бессарабії» [1]. Одним з його завдань був пошук будівель, зведених німцями колоністами. Для цього дослідницька група відвідала 19 населених пунктів півдня Одеської області (в Саратському, Арцизькому, Тарутинському та Білгород-Дністровському районах). В результаті були виявлені і зафотодокументовані релігійні та громадські споруди, пов'язані з історією бессарабських німців. Саме ці матеріали лягли в основу даної публікації.

В більшості німецьких поселень Південної Бессарабії будівлі, що мали особливе громадське або релігійне значення – сільські управи, школи, лікарні, церкви та пасторати – знаходились у самому центрі поселення. Класичним краєвидом колонії було селище з вибіленими будинками, що потопало в зелені садів та алей, посередині якого височів шпиль кірхи.

Церква відігравала дуже важливу роль у збереженні культури переселенців. Німецькі колоністи належали в основному до двох християнських конфесій: римо-католицької та протестантської. Проектування та будівництво німецьких церков на півдні Бессарабії велося протягом ХІХ – поч. ХХ ст.

У перші роки існування кожної німецької колонії закладалися невеликі молитовні будинки. З часом колоністи багатіли і на кошти громади створювалися муровані храми, в яких втілювалися не тільки художні смаки та стильові концепції епохи, а й зберігалися споконвічні принципи облаштування інтер'єрів та фасадів, зумовлені національними ознаками і характером віросповідання. В цьому діалектичному поєднанні нового зі старим, сучасного з традиційним і формувалася суть архітектурного образу як окремого храму, так і всієї сукупності культових споруд [2, с. 134].

Наприклад, в колонії Тепліц, у якій на 1862 рік проживало понад 263 сім'ї (1 228 жителів) [3, арк. 174-176] заплатили за будівництво кірхи колосальну на ті часи суму в 20 тис. рублів сріблом й це не враховуючи значну кількість витрат на камінь, пісок, вапно, алебастр, підводи, земляні роботи, деревину, транспортні переміщення, життя та палива для робітників.

Перші кірхи зводилися в традиціях провінційної німецької культової архітектури XVIII ст. Починаючи з другої пол. XIX ст., коли в архітектурі переважала еkleктика, в образі цих будівель знайшли відображення конструктивні та художні мотиви романського, готичного, ренесансного та барокового напрямків. Як правило, вівтарну частину завершувала напівкругла або гранована апсида. Арки, стрілчасті вікна, пілястри, вікна-троянди, фрески в інтер'єрах були традиційними елементами в кірхах. До кінця XIX ст., крім наслідування стилів минулих часів, з'являлися кірхи, виконані в неостилях (неороманському, неоготичному, неоренесансному та ін.). Це означало повне копіювання архітектурних стилів попередніх часів, але в нових історичних умовах (звідси й приставка «нео»). Оновлені стилі підкреслювали монументальність і значущість культових будівель в житті громади. Основним будівельним матеріалом служили черепашник і обпалена цегла.

Всередині храмів встановлювалася одна з головних прикрас – орган. У лютеранських та католицьких церквах півдня Бессарабії вмонтовувалися органи різних фірм. Найрозповсюдженішою була

продукція кампанії «E.F. Walker», її музичні інструменти були встановлені в кірхах колоній Бородіно (1874), Березина (1891), Париж (1905), Клястиц (1911). Орган «BachundSchugt» (Stuttgart) був розміщений в колонії Гнаденталь (рік встановлення невідомий), «Rieger / GebruderRieger» в Плоцьку (1898-1899), в 1880 р. орган «W. Sauer» був установлений в лютеранському храмі Арцизу [4].

Нажаль, зараз у Південній Бессарабії збереглася та функціонує тільки одна кірха – в селищі міського типу Сарата. Вона була споруджена в 1840 р. на кошти Крістіана Вернера – мецената й одного із засновників Сарати. Рівно сто років церква служила вірянам за своїм призначенням, була одним із центрів духовного життя Бессарабії. За радянських часів вона використовувалась як установа культури, а пізніше занепала. У 1995 р. була відновлена на кошти Товариства бессарабських німців, очолюваного Едвіном Кельмом. На сьогодні в цій будівлі проводить свої служіння Саратська церква євангельських християн-баптистів.

В Сараті збереглося кілька споруд суспільного значення, зокрема лікувальний комплекс, що включав притулок Олександра, лікарню, будинок для дітей-сиріт, санаторій. Притулок Олександра був відкритий 5 травня 1867 р. Його пацієнтами стали самотні, немічні та хворі люди з усієї Бессарабії. Обитель утримувалась на кошти бессарабських церковних громад і обслуговувалася волонтерами – сестрами милосердя. Свою назву Притулок отримав на честь порятунку імператора Олександра II від замаху на його життя 4 квітня 1867р. на станції Боярка.

Недалеко, на вул. Вернера, знаходився притулок «Елім». Тут з 1902 по 1940 рр. проводили останні роки свого життя самотні жінки похилого віку. Волонтери – дияконіси (сестри милосердя) – надавали медичну допомогу та духовно підтримували їх. На кошти громади Сарати тут утримувались 40 пацієнток.

Крім того, в Сараті функціонувала низка освітніх закладів. Школа Вернера була відкрита 25 червня 1844 р. За 96 років функціонування вона випустила зі своїх стін 2217 фахівців, які роз'їхалися по всій Бессарабії, а після 1940 р. – по всій Європі та

навіть за океан. За свою історію школа мала три будівлі. Перша (1844 р.) і третя (1939 р.) будівлі не збереглися. Залишилися фрагменти другої будівлі, побудованої в 1878 р. архітектором Ямпольським, а також стіни вчительського будинку. Світська школа Саратибула побудована за проектом Еміля Мушталя в 1909 р. Ця споруда знаходилась недалеко від кірхи, включалась великих світлих класів, зал і простору вчительську кімнату. З моменту відкриття будівлі до 1940 р. тут отримували освіту одночасно близько 300 учнів [5]. На початку 1970-х рр. будівля була зруйнована, до наших днів збереглася лише одна стіна.

Недалеко від Сарати в с. Надежда (колишня колонія Ейгенфельд) також збереглися деякі споруди суспільного значення – будівлі кірхи та пасторату. Кірха в неоготичному стилі споруджувалася з черепашнику, складалася з довгого нефу з чотирнадцятьма стрічастими вікнами (по сім з кожної сторони), апсиду та дзвіниці зі шпилем. Однак жодної лютеранської служби тут так і не відбулося. Річ у тім, що будівництво кірхи було завершено в 1940 р., коли всіх представників німецької національності виселили з Бессарабії. Довгий час будівля пустувала, поки не була перебудована у сільський клуб, котрий в свою чергу було перероблено у православну церкву. В будівлі колишнього пасторату сьогодні знаходиться музей села.

В 1824 р. в колонії Париж (сучасне с. Веселий Кут Арцизького району) були побудовані перші окремі будівлі школи тамолитовного дому. В 1838 р. було розпочато будівництво першої кірхи. Вона була дерев'яна, тому на поч. ХХ ст. опинилася в аварійному стані і в 1906 р. була розібрана. В 1903-1905 рр. було збудовано нову кірху. Основним матеріалом слугувала цегла, що ще з середини ХІХ ст. вироблялася на місцевому заводі, котрий до 1940 р. забезпечував будматеріалом усі околиці. Кірха являла собою споруду в неоготичному стилі з високим шпилем. В 1905 р. тут було розміщено орган «Walker», а до 1927 р. на башті було встановлено годинник. Після того, як німці залишили землі Бессарабії, будівля пустувала, однак у 1950 р. її переробили в сільський клуб, поєднаний з бібліотекою. При цьому знесли вежу,

а приміщення зробили двоповерховим, влаштувавши перекриття на рівні колишніх галерей, що оперізували залу [4]. У 1995 р. клуб передали православної церкві, яка влаштувала в ньому храм Петра і Павла. Однак після кількох церковних служб стало ясно, що знаходиться в будівлі просто небезпечно: вона могла обвалитися в будь-який момент. В результаті Париж залишився без церкви.

В смт Березине Тарутинського району збереглися основні громадські будівлі, щоправда в дещо перебудованому вигляді. Колись в цьому селі знаходилася велична лютеранська кірха, побудована з черепашнику. В радянський час її закрили, а згодом розібрали дзвіницю, при цьому колишню кірху облицьовали різнокольоровою плиткою та перетворили на сільський клуб. Сьогодні ця споруда стоїть без даху та служить вмістилищем для птахів, що літаються сюди з навколишніх полів.

Навпроти колишньої кірхи збереглась будівля старої школи. В радянський час вона також була облицьована плиткою. Спочатку тут розміщувалась їдальня, а згодом – склад-магазин. Направо від кірхи розмістилася нова школа. Хоча будівля достатньо осучаснена, за характерною формою віконних отворів та кам'яного паркану біля споруди одразу вгадується архітектура німецьких колоністів.

Від колись просторої школи з розкішним фасадом в смт Бородіно Тарутинського району збереглися лише стіни, які поступово руйнуються. Лютеранська кірха, як і в багатьох інших колоніях за радянських часів була перебудована в сільський клуб.

В с. Мирнопілля Арцизького району (колишня колонія Фріденсталь) збереглась будівля школи з добре обробленого черепашнику. За характерними формами вгадується архітектурний стиль 1920-30 рр. Колишня школа являє собою величну споруду в один поверх з напівпідвальним приміщенням. На сторону, що повернута до вулиці, виходять два вікна. По кутах будівлі вирізані барельєфні колони. Вхід, що знаходиться посередині фасаду також оформлений у вигляді портику з колонами. По обидва боки від головного входу розташовані вісім великих вікон, що забезпечували прекрасне освітлення навчальних класів.

На жаль, значна частина громадських та релігійних споруд німецьких колоністів в Бессарабії на сьогодні зруйновані. А деякі з них були вельми цікавими архітектурними пам'ятниками. Одним з них, на думку дослідника архітектури німецьких колоній Півдня України В. Тімофієнка, була лютеранська кірха в колонії Фріденсталь. Її збудували в 1899 р. за проектом Г.Шеврембрандта, німця за походженням, який на зламі XIX–XX ст. працював в Одесі, де створив чимало виразних за архітектурою житлових будинків і громадських споруд. Своєю плановою організацією церква суттєво

відрізняється від інших храмів, які звичайно мали зальну структуру, іноді – базилікальну. Це була хрестова в плані безстовпна споруда; архітектор орієнтувався на будівлі раннього середньовіччя та романської доби (церква у Шварцрейндорфі біля Кельна). Два призматичні об'єми з високими гострокінцевими дахами перетинаються під прямим кутом, над середохресттям здіймається висока вежа. Широкий торець кожного з рамен відзначається масивністю, що досягається пануванням кам'яних площин, які в центрі прорізаються масштабним невеликим трійним вікном унизу, круглою розою посередині та спарованим віконцем угорі. Ці трохи приземкуваті об'єми контрастно відтіняються вертикаллю центральної вежі. У своїй верхній зоні вона облежена арковою галереєю. Вінчає всю композицію стрункий восьмигранний шпиль, якому на кутах вторять чотири маленькі шпилі – мотив, запозичений зодчим із спадщини української і молдавської народної архітектури. В кутах між гілками планового хреста були влаштовані вхідні ганки зі східчастими маршами. Це позбавляло храм головного фасаду і надавало композиції особливої скульптурності. В цілому, облицьована грубим черепашниковим вапняком, вкрита червоною черепицею, надзвичайно пластична споруда відзначається напруженим силуетом та яскравим і незабутнім архітектурним образом [6, с. 397].

Архітектура громадських та релігійних споруд німецьких колоній південної Бессарабії є достатньо різноманітною. Ці будівлі відображають архітектурні особливості періоду, в який вони були зведені, є проявом естетичних поглядів та смаків німецьких

колоністів. Нажаль, більшість з цих споруд сьогодні знаходяться у напівзруйнованому стані та чекають свого відновлення, адже вони по праву можуть вважатися пам'ятниками архітектури кін. XIX – поч. XX ст.

Бібліографія:

1. Матеріальна культура бессарабских немцев. URL: <https://www.facebook.com/KULTURANEMCEV/> (дата звернення: 16.10.2020).
2. (2017). Історія німців України. *Матеріали всеукраїнської наукової конференції: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 3 березня 2017.* Київ. 152 с.
3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). Ф. 1. оп.1. спр. 66. 382 арк.
4. Польщикова Н. Солодова Е. Кирхи Юго-Западной России XIX - начала XX века. URL: <http://mx.ogasa.org.ua/handle/123456789/3331> (дата звернення: 16.10.2020).
5. Heimatgemeinden in Bessarabien. URL: https://www.bessarabien.de/adressen/index_s1.php (дата звернення: 16.10.2020).
6. Тимофієнко В. (1996). Церкви німецьких колоністів у Південній Україні. *Німецькі колонії в Галичині: Історія – архітектура – культура.* Львів: Манускрипт. С 343-353.

**ERINNERUNG VON BESSARABIENDEUTSCHEN
AN INTERAKTION AUF DEM MARKT**

Наталія Головіна

кандидат філологічних наук, доцент

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

holovina@idguonline.net

Die Berichte zur Erinnerung an Märkte im Süden Bessarabiens (in Tarutino, Sarata, Arzis und anderen Siedlungsgebieten) stellen eine reiche Informationsquelle sowie für die Forschung interkultureller Kooperation der deutschen Kolonisten im multiethnischen Bessarabien,